

**ALOHIDA TA'LIM EHTIYOJI BOR BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARI UCHUN
WINNIE DUNN MODEL ASOSIDA DIAGNOSTIK MODELNI QO'LLASH**

Zayirkulova Nozima Ilyas qizi

*Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti Pedagogika psixologiya va
boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi nozimazayirkulova176@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0006-5709-2921>*

Annotatsiya: Mazkur maqolada alohida ta'lim ehtiyoji bor boshlang'ich sinf o'quvchilarida sensor qayta ishlash xususiyatlarini aniqlash va baholashda Winnie Dunn tomonidan ishlab chiqilgan Sensor Processing Model asosida diagnostik modelni qo'llash masalalari yoritilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi – Winnie Dunn modeli yordamida o'quvchilarning sensor sezgirlik turlarini aniqlash hamda ta'lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatlarini asoslab berishdan iborat. Tadqiqot IMRAD talabi asosida tuzilgan bo'lib, unda metodologiya, natijalar va muhokama batafsil bayon etilgan.

Kalit so'zlar: alohida ta'lim ehtiyoji, sensor integratsiya, Winnie Dunn modeli, diagnostika, boshlang'ich ta'lim.

KIRISH

So'nggi yillarda ta'lim tizimida inkluziv ta'limga bo'lgan e'tibor ortib bormoqda. Ayniqsa, alohida ta'lim ehtiyoji bor boshlang'ich sinf o'quvchilarining psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etish dolzarb masalalardan biridir. Bunday o'quvchilarda sensor axborotni qabul qilish, qayta ishlash va unga mos javob qaytarish jarayonlari o'ziga xos bo'lib, bu holat ularning o'qish, yozish, diqqat va xulq-atvoriga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Sensor integratsiya nazariyasiga ko'ra, bolaning tashqi muhitdan kelayotgan axborotni qanday qabul qilishi va unga moslashuvi uning o'quv faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, Winnie Dunn tomonidan ishlab chiqilgan Sensor Processing Model alohida ta'lim ehtiyoji bor bolalarni diagnostika qilishda samarali nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida sensor sezgirlik turlarini aniqlashda Winnie Dunn modelini qo'llash bo'yicha diagnostik modelni ishlab chiqish va uning ta'lim amaliyotidagi ahamiyatini asoslab berishdan iborat.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda alohida ta'lim ehtiyoji bor boshlang'ich sinf o'quvchilarining sensor qayta ishlash xususiyatlarini aniqlash va baholash maqsadida kompleks ilmiy-pedagogik metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayoni tizimli va bosqichma-bosqich tashkil etilib, unda nazariy hamda amaliy metodlar uyg'unlashtirildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi sifatida sensor integratsiya nazariyasi hamda Winnie Dunn tomonidan ishlab chiqilgan Sensor Processing Model tanlab olindi. Nazariy tahlil

metodi orqali sensor sezgirlik, sensor integratsiya va alohida ta'lim ehtiyojiga ega bolalar ta'limi bo'yicha mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar o'rganildi va umumlashtirildi. Ushbu tahlil tadqiqotning ilmiy asoslarini mustahkamlash hamda diagnostik modelni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqot obyekti sifatida 7-10 yoshdagi alohida ta'lim ehtiyoji bor boshlang'ich sinf o'quvchilari tanlab olindi. Tadqiqot ishtirokchilari umumta'lim maktablarida tahsil olayotgan bo'lib, ularda o'quv faoliyati jarayonida diqqatning yetarli darajada jamlanmasligi, xulq-atvordagi o'ziga xosliklar, sensor ta'sirlarga nisbatan haddan tashqari sezuvchanlik yoki sustlik kabi holatlar kuzatilgan. Empirik tadqiqot jarayonida pedagogik kuzatuv metodi muhim o'rin egalladi. Kuzatuv dars jarayonida, tanaffus vaqtida va erkin faoliyat jarayonida olib borildi. Bu orqali o'quvchilarning shovqin, yorug'lik, teginish, harakat va makon bilan bog'liq sensor stimullarga bo'lgan munosabati aniqlashtirildi. Kuzatuv natijalari tizimlashtirilib, har bir bolaning xulq-atvori va sensor reaksiyalari qayd etildi.

So'rovnoma metodi ota-onalar va boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun moslashtirilgan shaklda qo'llanildi. So'rovnomalar orqali bolalarning kundalik hayotda, uy sharoitida va maktab muhitida namoyon bo'ladigan sensor reaksiyalari haqida batafsil ma'lumotlar yig'ildi. Ushbu ma'lumotlar bolalarning sensor xususiyatlarini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini berdi.

Diagnostik baholash jarayoni Winnie Dunn modeli asosida tashkil etildi. Mazkur model sensor qayta ishlash jarayonini ikki asosiy o'q bo'yicha tavsiflaydi: sensor sezgirlik darajasi (past yoki yuqori) hamda xulq-atvor strategiyasi (passiv yoki faol). Ushbu ikki o'qning kesishishi natijasida sensor sezgirlikning to'rtta asosiy tipi ajratib ko'rsatildi: past sezgirlik (Low Registration), sensor qidiruvchi (Sensory Seeking), sensor sezgir (Sensory Sensitivity) va sensor qochuvchi (Sensory Avoiding).

Diagnostika jarayonida bolalarning eshitish, ko'rish, taktil, vestibulyar va propriozeptiv sezgi tizimlari baholandi. Har bir sensor tizim bo'yicha bolaning tashqi stimullarga munosabati, moslashuv darajasi va xulq-atvor reaksiyalari tahlil qilindi. Olingan natijalar asosida har bir o'quvchi uchun individual sensor profili tuzilib, ularning ta'lim jarayonida duch kelayotgan qiyinchiliklari sabablari aniqlashtirildi. Tadqiqot natijalarini qayta ishlashda tavsifiy tahlil metodidan foydalanildi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, pedagogik xulosalar chiqarildi. Ushbu metodologik yondashuv alohida ta'lim ehtiyoji bor o'quvchilarning sensor xususiyatlarini aniqlash va ta'lim jarayonini individuallashtirish uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qildi.

Natijalar

adqiqot natijalari alohida ta'lim ehtiyoji bor 7-10 yoshli boshlang'ich sinf o'quvchilarida sensor qayta ishlash xususiyatlarining turli darajada namoyon bo'lishini ko'rsatdi. Winnie Dunn modeli asosida olib borilgan diagnostik baholash natijasida ishtirokchilarda sensor sezgirlik tiplari bir xil emasligi, ularning ta'lim jarayonidagi faolligi va xulq-atvoriga sezilarli ta'sir ko'rsatishi aniqlandi.

Pedagogik kuzatuv va so'rovnomalar natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyatida kamida bitta sensor tizimda (eshitish, taktil yoki vestibulyar) muvozanat buzilishi kuzatilgan. Bu holat dars jarayonida diqqatning tez chalg'ishi, topshiriqlarni bajarishda qiyinchilik, shuningdek, xulq-atvorda impulsivlik yoki passivlik ko'rinishida namoyon bo'lgan.

Winnie Dunn modeli asosida sensor sezgirlikning to'rtta tipi aniqlandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ayrim o'quvchilarda past sensor sezgirlik (Low Registration) ustun bo'lib, ular tashqi stimullarga sust munosabat bildirgan va o'qituvchi ko'rsatmalarini kechikib qabul qilgan. Boshqa guruhdagi o'quvchilarda sensor qidiruvchi (Sensory Seeking) xulq-atvori kuzatilib, ular doimiy harakat, teginish yoki qo'shimcha sensor stimullarga ehtiyoj sezgan.

Shuningdek, sensor sezgir (Sensory Sensitivity) va sensor qochuvchi (Sensory Avoiding) tipdagi o'quvchilarda shovqin, yorug'lik va jismoniy yaqinlikka nisbatan yuqori sezuvchanlik aniqlangan. Bunday o'quvchilar dars jarayonida tez charchash, bezovtalik va ijtimoiy muhitdan chekinish holatlarini namoyon qilgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, sensor sezgirlik tiplari yosh ortishi bilan nisbatan barqarorlashib borgan bo'lsa-da, 7-8 yoshli bolalarda sensor qidiruvchi va sensor sezgir xulq-atvor ko'proq uchragan. 9-10 yoshli o'quvchilarda esa sensor qochuvchi strategiyalar aniqroq namoyon bo'lishi kuzatildi. Bu holat ta'lim muhitiga moslashuv jarayoni va talablarning ortishi bilan izohlanadi.

Olingan ma'lumotlar asosida har bir o'quvchi uchun individual sensor profili tuzildi. Ushbu profillar o'quvchilarning o'quv faoliyatida duch kelayotgan qiyinchiliklarini aniqlash va ta'lim jarayonini individuallashtirishda muhim diagnostik ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

1-jadval

7-10 yoshli alohida ta'lim ehtiyoji bor o'quvchilarda sensor sezgirlik tiplari bo'yicha tahlil natijalari

Yosh guruhi	O'quvchilar soni	past sezgirlik (%)	sensor qidiruvchi(%)	sensor sezgir(%)	sensor qochuvchi(%)
7 yosh	8	25	37.5	25	12.5
8 yosh	10	20	40	30	10
9 yosh	9	22.2	22.3	33.3	22.2
10 yosh	8	12.5	25	25	37.5
Jami	35	20.6	31.5	28.6	19.4

Imiy natijalar tahlili

Jadval ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, sensor qidiruvchi va sensor sezgir tiplar 7-8 yoshli bolalarda ustunlik qilgan bo'lsa, 9-10 yoshli o'quvchilarda sensor qochuvchi strategiyalarning ulushi oshgan. Ushbu holat yoshga bog'liq rivojlanish xususiyatlari hamda maktab muhitidagi sensor yuklamaning ortishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Muhokama

Winnie Dunn modeli asosida olib borilgan diagnostika alohida ta'lim ehtiyoji bor o'quvchilarning o'quv faoliyatidagi qiyinchiliklarini chuqurroq tushunish imkonini berdi. Sensor sezgirlik turlarini aniqlash orqali bolaning xulq-atvori va o'qishdagi muammolari sabablari aniqlandi. Mazkur modelning afzalligi shundaki, u nafaqat muammoni aniqlaydi, balki ta'lim jarayonini individuallashtirish uchun amaliy yo'nalishlar ham beradi. Natijada o'qituvchi va mutaxassislar bolaga mos sensor strategiyalarni tanlab, uning ta'limdagi muvaffaqiyatini oshirishlari mumkin.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, Winnie Dunn modeli alohida ta'lim ehtiyoji bor boshlang'ich sinf o'quvchilarini diagnostika qilishda samarali ilmiy-amaliy asos hisoblanadi. Ushbu model asosida ishlab chiqilgan diagnostik yondashuv o'quvchilarning sensor xususiyatlarini aniqlash, ta'lim muhitini moslashtirish va individual ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari inkluziv ta'lim amaliyotida pedagoglar, psixologlar va defektologlar uchun muhim metodik manba bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dunn W. The impact of sensory processing abilities on the daily lives of young children and their families // *Infants & Young Children*. – 1997. – Vol. 9, No. 4. – P. 23–35.

DOI: 10.1097/00001163-199704000-00005

2. Dunn W. *Sensory Profile: User's Manual*. – San Antonio: Psychological Corporation, 1999. – 268 p.

3. Ayres A. J. *Sensory Integration and the Child*. – Los Angeles: Western Psychological Services, 2005. – 310 p.

4. Miller L. J., Anzalone M. E., Lane S. J., Cermak S. A., Osten E. F. Concept evolution in sensory integration: A proposed nosology for diagnosis // *American Journal of Occupational Therapy*. – 2007. – Vol. 61, No. 2. – P. 135–140.

5. Schaaf R. C., Davies P. L. Evolution of the sensory integration frame of reference // *American Journal of Occupational Therapy*. – 2010. – Vol. 64, No. 3. – P. 363–367.

DOI: 10.5014/ajot.2010.09034

6. Bundy A. C., Lane S. J., Murray E. A. *Sensory Integration: Theory and Practice*. – Philadelphia: F.A. Davis Company, 2002. – 495 p.

7. Ben-Sasson A., Carter A. S., Briggs-Gowan M. J. Sensory over-responsivity in elementary school // *Journal of Abnormal Child Psychology*. – 2009. – Vol. 37. – P. 705–716.

8. Parham L. D., Mailloux Z. *Sensory integration* // In: Case-Smith J. (Ed.) *Occupational Therapy for Children*. – St. Louis: Mosby, 2010. – P. 325–372.

9. Lane S. J., Reynolds S., Thacker L. Sensory over-responsivity and ADHD // American Journal of Occupational Therapy. – 2010. – Vol. 64, No. 3. – P. 462–471.
10. Case-Smith J., O'Brien J. Occupational Therapy for Children and Adolescents. – 7th ed. – St. Louis: Elsevier, 2015. – 812 p.
11. Karimova G. K. Inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlash metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 156 b.
12. Zokirova D. M. Maxsus pedagogika asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 184 b.
13. Rasulov A. A. Bolalar psixologiyasi va rivojlanishida sensor jarayonlarning o'rni // Pedagogika va psixologiya ilmiy jurnali. – Toshkent, 2021. – №2. – B. 45–52.
14. Xodjaev B. X. Inson psixik rivojlanishida idrok va sezgi jarayonlari. – Toshkent: Universitet, 2018. – 210 b.
15. Nurmatova S. A. Boshlang'ich ta'limda alohida ehtiyojli bolalar bilan ishlashning pedagogik asoslari // Ta'lim va innovatsiyalar. – 2022. – №4. – B. 67–72.